

Въведение

Въпросът за рентабилността на предприятията от индустриалния сектор на страната е актуален на всички етапи от тяхното развитие. В стопанската практика се прилагат само общите методики за анализ на рентабилността, определена на бази активи, капитал, собствен капитал и в някои случаи – на бази разходи и приходи. Те се прилагат, без да се вземат под внимание обективно съществуващите причинно-следствени връзки между ключовите бизнес индикатори, характеризиращи ефективността на бизнеса на предприятията. Това обстоятелство не позволява да се установяват силата и посоката на влияние на преките фактори, описващи различни аспекти на целокупната дейност на промишленото предприятие, върху измененията, които настъпват в равнището на рентабилността. По този начин финансовият мениджмънт не получава своевременно пълна и достатъчна информация за влиянието на системата от фактори върху динамиката на рентабилността, която е необходима за вземането на правилни, обосновани и своевременни решения за управлението на дейността на предприятието. Получената в резултат на анализа информация не позволява да се даде отговор на въпросите, засягащи рентабилността на предприятието, както и за установяването на причините, които могат да окажат отрицателно влияние върху нейната динамика.

Актуалността на въпросите за рентабилността на промишлените предприятия се определя и от следните обстоятелства:

1) Основният механизъм на пазарното стопанство е конкуренцията. Конкурентният динамичен пазар изисква поддържането на стабилно финансово състояние, както и на добро равнище на рентабилността и ликвидността на предприятията от индустриалния сектор на страната.

2) Динамиката на рентабилността на активите може да се дължи на промените, които настъпват в ликвидността на предприятието. Това обективно обстоятелство изисква постигането и поддържането на балансираност между стойностите на показателите за рентабилност и ликвидност.

3) Процесите на глобализация и интензивното движение на хора, стоки и капитали. Възниква обективна необходимост от анализиране и оценяване както на рентабилността на националната икономика, на отделните отрасли и на предприятията, така и индивидуалната рентабилност на отделните продукти.

4) Имиджът на предприятието пред външните субекти. Добрите стойности на ключовите бизнес индикатори, в т.ч. на рентабилността както в оперативен, така и в стратегически аспект, са важен фактор, оказващ влияние върху формира-

нето на добро отношение на външните субекти към предприятието и неговия бизнес.

5) Имиджът на предприятието пред неговите сътрудници (персонал).

6) Съвременните информационни и комуникационни технологии позволяват бизнес анализът, в т.ч. анализът на рентабилността, да се извършва в реално време. Това дава възможност финансовият мениджмънт да изработва и взема изпреварващи решения за управлението на финансовите резултати, рентабилността и финансовото състояние на предприятията от индустриалния сектор на страната.

Обектът на изследването по принцип може да се дефинира в широк смисъл – като всичко онова, което съществува независимо от съзнанието и волята на човека и за което човек може да мисли или да говори. Предметът на научното изследване е една или няколко страни на обекта, той е „конкретизация на обекта до разпознаване на негови отделни признаци, черти, свойства, елементи, функции и др., т.е. до единичното“¹. Следователно обектът е най-широко понятие „в развитието на съответната област или научно направление“², а предметът – онази част от обекта, върху която е насочено вниманието на изследователя. Споделяме становището, че обектът на изследването се припознава като по-общ проблем, а предметът – като конкретизация на обекта.³

На основата на това наше разбиране за обхвата на обекта и предмета на бизнес анализа като самостоятелна научна област дефинираме обекта и предмета на изследването по темата на монографичния труд.

Обект на изследване в монографичния труд е рентабилността на предприятията изобщо. На тази основа се прави критичен анализ на различни възгледи и становища за рентабилността като икономическа категория и като обобщаващ показател за ефективността на бизнеса. Представени са различни възгледи за системата от показатели за анализ и оценка на рентабилността.

Предмет на изследването в монографичния труд е рентабилността на база активи на предприятия с основна промишлена дейност.

Дефинирайки обекта и предмета на изследването, в монографичния труд изразяваме нашето виждане за обхвата на предмета и възможностите за неговото разширяване в посока на обхващане на нови аспекти, които имат отношение към рентабилността на промишлените предприятия, определена на база активи. Става дума за установяване влиянието на промените, например: в скоростта на обръщаемост и ефективността от използването на дълготрайните материални активи, в разходите за амортизация на амортизируемите активи в резултат от промяна на метода за амортизация на същите активи, в обръщаемостта на крат-

¹ Лулански, П. Конституиращи елементи в научноизследователския процес. – Сп. „Икономически алтернативи“, УНСС, С., бр. 6/2005.

² Пак там.

³ Пак там.

котрайните активи, в разходите за материали под влияние на промяна на метода за текуща оценка на материалните запаси при тяхното потребление и др.

Поставената в монографичния труд изследователска цел е на основата на настоящото състояние на методиката за анализ на рентабилността на база активи на промишлените предприятия да се достигне до теоретично обоснована, практикоприложна и полезна за бизнеса подобрена методика за анализ на този важен бизнес индикатор, характеризиращ ефективността от използването на ресурсите, в които е въплътен капиталът на предприятията. Като се изследва състоянието на методиката за анализ на рентабилността на база активи, се формулират насоки за цялостно подобряване на общата методика за анализ на рентабилността на база активи на промишлените предприятия в България.

За постигането на целта, поставена от автора, в монографичния труд се формулират следните изследователски задачи.

1) Да се систематизират и да се подложат на критичен анализ съществуващите в литературата различни мнения и възгледи за същността на рентабилността като обобщаващ относителен показател, характеризиращ ефективността на дейността на предприятията.

2) На основата на критичен анализ на съществуващите възгледи и становища за показателите за рентабилност да се предложи система от показатели за анализ и оценка на рентабилността на предприятията.

3) Да се разшири и да се усъвършенства системата от методи и технически способности за анализ на рентабилността на промишлените предприятия, определена на база активи. Например: използването на икономико-математически методи в процеса на достигане до различни модели за анализ на рентабилността на база активи.

4) Да се изработи теоретично вярна, обоснована, практикоприложна и съдържаща важни икономически връзки и зависимости комплексна методика за анализ на рентабилността на предприятията, определена на база активи.

5) Да се провери приложимостта на предложените методики за анализ на рентабилността на база активи на промишлени предприятия в България.

Теза на изследването в монографичния труд: възможно и необходимо е изработването на комплексна теоретична методика за анализ на рентабилността на база активи на промишлените предприятия в България, която е приложима и полезна за бизнеса. Въз основа на получената резултатна информация финансовият мениджмънт има възможност да обобщи силните и слабите страни на дейността и да взема своевременни управленски решения за постигане на финансова и пазарна стабилност на предприятието.

Въз основа на формулираната теза в монографичния труд се съставят две работни хипотези.

Първата от тях произтича от виждането на автора, че всяко предприятие може да притежава добри равнища на показателя, характеризиращ рентабилността

на база активи. Методиката за анализ следва да се базира на система от факторни показатели за анализ и оценка на рентабилността на база активи, разглеждана като резултативен показател. В този смисъл рентабилността на база активи се анализира и оценява като самостоятелен обект на бизнес анализа. Основният акцент в изследването се поставя върху установяването и оценяването на силата и посоката на влияние на факторите върху динамиката на рентабилността на база активи на промишлените предприятия.

По същество чрез първата работна хипотеза се задава и проявява правата връзка между методиката за анализ на рентабилността изобщо, конкретно рентабилността на база активи, и мениджмънта на промишлените предприятия. Целта е да се осигури резултатна аналитична информация, необходима за вземането на правилни и обосновани стопански решения за успешното развитие на бизнеса в оперативен и стратегически аспект.

Авторът формулира втората работна хипотеза като следствие от неговото виждане, че резултатната аналитична информация за равнището на рентабилността на активите на промишлените предприятия е база за последващо подобряване на самата методика. По този начин авторът вижда възможност за обективно осъществяване на обратна връзка между мениджмънта на промишлените предприятия и методиката за анализ на рентабилността, определена на база активи. По същество информационните потребности на мениджмънта могат да окажат обратно въздействие върху развитието и подобряването на теорията и методологията на бизнес анализа, а оттам – и на неговата практика. Самите потребности и изисквания на бизнеса в условията на глобализация, пазарна конкуренция и цифровизация са предпоставка за осмисляне на теоретичните постановки и за теоретични търсения на подобрения посредством разширяване и надграждане на методиката за анализ и оценка на рентабилността на база активи на промишлените предприятия в България.

Методиката за анализ на рентабилността на промишлените предприятия, конкретно на рентабилността на база активи, се основава на прилагането в определена последователност на система от методи, по-важни от които са:

1) Методите на научното познание. Диалектическият метод се прилага за обосноваване на рентабилността на промишлените предприятия като обобщаващ резултативен показател за ефективност, както и на системата от фактори, влияещи върху формирането, поведението и тенденциите по отношение на рентабилността на база активи. Методите на анализ и синтез, индукция и дедукция се използват за разкриване на взаимовръзките между рентабилността на база активи и системата от фактори, обуславящи нейната динамика. Методите за количествен анализ за разкриване на определящи закономерности намират конкретно проявление в два аспекта. Първият от тях е при анализирането и оценяването на динамиката на рентабилността на база активи като резултативен показател, а вторият – при установяване влиянието на рентабилността на база акти-

ви върху измененията на други резултативни показатели, характеризиращи дейността на промишлените предприятия.

2) Различните елементи от метода на бизнес анализа: методите на сравнението, коригирането на показателите – критерий, последователно заместване, разлики и др.

3) Статистическите и математическите методи за анализ и оценка на рентабилността на база активи и нейната динамика под влияние на системата от преки фактори: средни величини, методи на групировката, дисперсионен анализ, детайлизация, детерминирано факторно моделиране, разстояние между точки в n-мерното пространство и др.

За постигане на целта на монографичната разработка в хода на изследването се прилагат различни подходи:

1) Системен подход за структуриране на целите, задачите и етапите на бизнес анализа на рентабилността на база активи на промишлените предприятия. От една страна, отделните предприятия се разглеждат като системи от елементи, между които обективно съществуват взаимовръзки. Става дума за отделните аспекти на тяхната дейност. Това позволява да се установят възможностите и заплахите на вътрешната среда, като се анализира и оценява тяхното влияние върху формирането и динамиката на рентабилността изобщо и конкретно на рентабилността на база активи. От друга страна, предприятията се разглеждат като подсистеми в съответния отрасъл и в системата на икономиката на страната. Това дава възможност да се установява влиянието на възможностите и заплахите на външната среда, като се оптимизира влиянието на позитивните фактори и се ограничават отрицателно влияещите фактори. Същевременно с това могат да се анализират отклоненията на рентабилността на база активи между предприятията в съответния отрасъл, както и отклоненията от водещото предприятие или предприятието еталон в отрасъла.

2) Комплексен подход. На рентабилността изобщо и в частност на рентабилността на база активи се гледа комплексно. Този обобщаващ показател за ефективност се изучава комплексно във връзка с различните страни и аспекти от дейността на промишлените предприятия. Отчитат се обективно съществуващите връзки между рентабилността на активите и системата от преки фактори, характеризиращи различните аспекти на дейността на предприятията, като се установяват силата и посоката на влияние на факторите върху динамиката на рентабилността.

3) Исторически и логически подходи. Въз основа на изучаването на историческото развитие и използването на подходите и моделите за анализ на рентабилността се правят логически съждения и заключения, които дават възможност да се изработи подходяща подобрена методика за анализ на рентабилността на база активи на промишлените предприятия в България.

4) Хоризонтален (времеви) подход за бизнес анализ. Обосновават се възможностите за комплексен анализ на рентабилността на предприятията във времето – предварителен, оперативен, текущ, последващ, прогностичен и сравнителен анализ.

5) Вертикален подход за анализ (по функционални центрове на отговорност). Обосновава се участието на отделните функционални центрове при формирането на рентабилността на база активи на промишлените предприятия.

6) Подход за анализ и оценка на ефективността на бизнеса. Ефективността на бизнеса може да се анализира и оценява посредством прилагането на различни подходи и модели за анализ. Това са счетоводният (традиционен) подход, базиран на счетоводна информация, и финансовият подход – основан на стойностната оценка на бизнеса. Посредством тях функционирането на предприятието се оценява „от различни гледни точки, като двата подхода използват коренно различни модели и измерители. В основата на традиционния (счетоводния – доб. Р.И.) подход стоят счетоводната печалба и счетоводната стойност на инвестирания в бизнеса капитал, докато вторият подход е базиран на справедливата стойност на предприятието и възвръщаемостта (финансовата ефективност) на инвестициите“⁴. Всеки един от тези подходи и „всеки един от познатите модели дава възможност ефективността на бизнеса да се погледне от различен ъгъл, т.е. да се оцени от различна гледна точка“⁵. Счетоводният подход „измерва ефективността на стопанската дейност чрез „финансовия резултат“, разглеждан като „последващ ефект“ от генериране на счетоводните данни. Той (финансовият резултат – доб., Р.И.) се изчислява в рамките на един отчетен период и е функция от цената и себестойността на продукцията“⁶.

При изследването по темата на монографичния труд се прилага счетоводният подход за анализ и оценка на ефективността на бизнеса. Анализът се извършва както по данни от финансовите отчети (външен анализ), така и въз основа на счетоводна информация, създадена в отделните предприятия (вътрешен анализ). Счетоводният подход позволява провеждането на сравнителен анализ на ефективността на бизнеса на предприятия със сходен предмет на дейност.

В съответствие с поставените цел и задачи, изследователска теза и хипотези се формулират насоките на изследването в монографичния труд, които могат да се систематизират по следния начин:

⁴ Тодоров, Л. Доходност на бизнеса – методологични приложни аспекти на анализа и контрола. – Е-списание на ИДЕС, бр. 02/2017, с. 1, <https://www.ides.bg/e-journal/2017/issue-2/02-2017-l-todorov>

⁵ Тодоров, Л. Съвременни модели за оценка на бизнеса. С., изд. „Нова звезда“, 2014, с. 7.

⁶ Касърва, В., Р. Димитрова, Л. Сяров. EVA – метриката в новия прочит на финансовия анализ. Научна конференция „Авангардни научни инструменти в управлението“, УНСС, Равда, 2008 г.

1) Рентабилността на промишлените предприятия се разглежда изобщо като обект, а рентабилността на база активи – като предмет на изследването в монографичния труд. В специализираната литература много често становищата на отделните автори за същността на рентабилността се преплитат. Въз основа на критичен преглед на възгледите за рентабилността се изяснява нейната същност като икономическа категория. Систематизират се факторите, които оказват влияние върху динамиката на рентабилността на база активи.

2) Предлагат се теоретични модели (известни в теорията и практика на бизнес анализа, както и подобрени и нови модели) за анализ на рентабилността на база активи на промишлените предприятия.

3) Теоретичните модели за анализ на рентабилността на база активи се апробират по данни от дейността на промишлени предприятия от стопанската практика на България. От гледна точка на спазване на изискването за конфиденциалност на информацията данните, за целите на изследването, са обработени по начин, който запазва автентичността на тенденциите в развитието на стойностите на показателите, както и на резултатите от анализа.

4) Извършва се сравнителен анализ на рентабилността на база активи на промишлени предприятия от стопанската практика в страната. На тази основа се установяват отклоненията между стойностите на този ключов бизнес индикатор за ефективност както в рамките на отделните предприятия за анализиранияте периоди от време, така и между отделните предприятия в отрасъла.

За анализа на рентабилността на база активи на промишлените предприятия се използва преди всичко счетоводна информация. Това е информацията, съдържаща се във финансовите отчети (външна информация), както и вътрешна информация, създадена от текущото счетоводно отчитане на дейността на предприятията. В процеса на изследването могат да се използват и други видове информация: оперативна, статистическа и др.

В резултат от анализа на рентабилността на база активи се получава полезна информация за мениджмънта на промишлените предприятия. Резултатната аналитична информация дава възможност да се управлява рентабилността на база активи в качеството ѝ на обобщаващ относителен показател за ефективност. Рентабилността на база активи се разглежда комплексно, като се търсят възможности за обвързването ѝ с други показатели за ефективност, характеризиращи различни аспекти от дейността на предприятията.

Очакваните резултати от изследването могат да се систематизират така:

1) Разработване на подобрена единна методика за анализ на рентабилността на база активи на промишлените предприятия в страната.

2) Прилагане на единната методика за анализ на рентабилността на база активи в стопанската практика в страната.

3) Обобщаване на получените резултати от прилагането на единната методика за анализ на рентабилността на база активи на промишлените предприятия.

4) Изготвяне на препоръки за подобряване на дейността на разглежданите предприятия.

В монографичното изследване са въведени някои ограничителни условия.

Първото от тях е по въпроса за наименованието „Бизнес анализ“. В различните периоди от развитието на икономическата наука в България са използвани различни наименования на науката за анализ на дейността на стопанските субекти, функциониращи в икономиката на страната. Например: стопански анализ; анализ на стопанската дейност; финансово-стопански анализ, финансово-икономически анализ, икономически анализ, финансово-счетоводен анализ, бизнес анализ. В първата глава на монографичния труд използваме наименованията така, както са представени от съответните автори. За целите на монографичното изследване в изложението използваме наименованието „Бизнес анализ“, което приемаме като синоним на наименованията „Анализ на стопанската дейност“ и „Финансово-стопански анализ“.

На второ място – обект на изследването е дейността на предприятия в страната с основна промишлена дейност. Предприятията, чиито данни са използвани в монографичното изследване, са регистрирани в съответствие с изискванията на Търговския закон и осъществяват дейността си на територията на България. Анализира се и се оценява рентабилността на база активи на предприятията за 2015, 2016 и 2017 г.

На трето място – използваната нормативна база в монографичния труд е към 31.08.2019 г.